

Sámi logut mitalit 13

Čielggaduvvon sámi statistihkka 2020

Ovdasátni.....	2
Čoahkkáigeassu ja rávvagat	3
- Sámi statistihkka – lohkat dárogillii vai sámegillii.....	3
- Boallobeavddi bokte. Sámegielaid digitála resurssaid geavaheapmi.....	4
- Sámegielválaldat mánáidgárddis	6
- Sámi girjealmmuheamit Norggas – Norgga sámepolitihka ovdanbuktin?	7

Ovdasátni

Sámi statistihka fágalaš analysajoavkkus beassat dál iluin almmuhit Sámi logut mitalit 13. Dán almmuheamis čálliba Snefrid Møllersen ja Iulie Aslaksen bajit dási perspektiivvas sámi statistihka geavaheami birra. Lene Antonsen ja Trond Trosterud čálliba sámegeiela digitála resurssaid geavaheami birra. Dasa lassin čállá Trosterud vel sámegeielat girjjálašvuoda birra mii lea almmuhuvvon Norggas. Vuolláičáli ges guorahallá makkár sámegeielat dilli lea mánáidgárddiin, ja Anders Sønstebø čállá dan jahkásaš kapihttala sámi loguid birra.

Sihke dán jagáš artihkkaliid ja buot daid Sámi logut mitalit artihkkaliid lea álki gávdnat dárogillii ja sámegillii neahttasiiddus www.samisketallforteller.no

Analysajoavkkus áigut giitit min barggaheddjiid, Sámedikki ja Kommunála- ja ođasmahttindepartemeanta, jahkásaš buori ovttasbarggu ovddas. Mii áigut maid giitit min jorgaleddjiid Lene Antonsena (kap. 3) ja Ellen Sara Eira Buljo (eará kapihttaliid), ja korrekturlohkki Aud Søylanda.

Bådådđjo, čakčamánu 11.beaivvi 2020

Kevin Johansen, jođiheaddji

Snefrid Møllersen, nubbinjođiheaddji

Iulie Aslaksen

Per Tovmo

Torkel Rasmussen

Čoahkkáigeassu ja rávvagat

- Sámi statistihkka – lohkat dárogillii vai sámegillii

Statistihkas leat mánga rolla servodagas. Eiseválddiin lea dárbu statistihkaide politihkalaš proseassain ja go galget árvvoštallat stáhta doaimmaid maiguin váldá vára álbmoga rivttiin. Sámi oktavuodas dárbbasuvvo statistihkka go galgá árvvoštallat čuovvu go stáhta álbmotrievttalaš geatnegasvuodaid. Dutkan atná statistihka go ovdanbuktá ođđa dieđuid. Sámi servodagain, ásašusain, joavkkuin ja fágabirrasiin dárbbasit statistihka duođastit máhtu iežamet eallimis, eallinlági, birgenlágis, rámmaeavttuin, eallinvugiin, kultuvrras, hástalusain ja rivttiin, vai lea vuodđu doaibmabijuide maiguin ovdánahtta sámi servodateallima. Dat lea hui dehálaš go galgá ipmirdit koloniserema ja dáruiduhttima váikkuhusaid mii ain vuhtto sámi servodagas, ja maiddái go galgá heivehit eallinlági mat sámi kultuvrii leat sajáiduvvan. Kvalitehta dain dieđuin maid vuodul statistihkka huksejuvvo, ja movt statistihkka adno mearridanproseassain leat guovddáš fáttát dan digaštallamis movt sámi statistihkka ovddiduvvo, ja lea maid váikkuhus dasa movt statistihkka geavahuvvo politihkalaš mearridanproseassain.

Boahttevaš sámi statistihka digaštallamis, oktan sámi čearddalašvuodain álbmotregistariin, berre fátmastit prinsihppa guorahallamiid mat leat čállon eamiálbmotstatistihkkii (*Indigenous statistic*) ja eamiálbmot diehtosorjjasmeahttunvuhtii (*Indigenous data sovereignty*). Statistihkka mas vuolggasadji lea sámi máhttu ja sámi ipmárdus hástalusain, dárbbus ja váttisvuodain lea mávssolaš go galgá sáhttit čuovvulit álbmotrievttalaš mearrádušaid maid Norga lea geatnegahtton čuovvut. Dat gáibida ahte indikáhtorat ovddiduvvojit, mii čuvgeha jus ja movt servodat láhčá dili vai olaha álbmotrievttalaš geatnegasvuodaid, ja čuovvu mielde man beaktilat vejolaš doaibmabijut leat. ON eamiálbmot julggaštusa rivttiid vuodul, artihkal 3 ja 4, mii lea iežas váikkuheami ja iešmearrideami birra, de dan mielde lea mávssolaš ahte sámi álbmogii addo aktiivvalaš rolla identifiseremis ja vuoruheamis váilevaš dieđuid ektui man birra statistihkka leat.

Rávven

1. Boahttevaš sámi statistihka, oktan sámi čearddalašvuoda álbmotregistara digaštallan berre fátmastit čielggademiid jus ja movt prinsihpat mat ovdanbohtet eamiálbmotstatistihkas (*Indigenous statistics*) ja eamiálbmogiid dieđuid sorjjasmeahttunvuotta (*Indigenous data sovereignty*) sáhttet addit “buriid dieđuid” go galgá čilget sámi duohtavuoda, váttisvuodaid, dárbbuid ja hástalusaid, maid sápmelaččat ieža leat defineren.
2. ON eamiálbmot vuogiatvuodaid julggaštusa mielde (artihkal 3 ja 4) eamiálbmogiid iežaset váikkuhanvejolašvuoda ja iešmearrideami birra ferte sámi álbmogii addot aktiivvalaš rolla identifiseret ja vuoruhit váilevašvuodaid, maid statistihkka galgá sisttisdoallat.
3. Sámi statistihka boahteáiggi digaštallamis lea mávssolaš ahte ii čieget statistihka iešguđetlágan rollaid servodagas, ja leat čielggas gii lea statistihka dinggojeaddji fáttáid

- oktavuođas, mat guoskkahit sámi álbmogii, ahte jus leat: a) politihkalaš dahje hálddahaslaš eiseválddit, b) dutkanásahusat ja dutkit, dahje c) sámi organisašuvnnat, ásahusat ja birrasat.
4. Vai hehttet ahte eai šatta boasttudulkojumiid sámi dieđuin ja statistihkalaš bohtosiin, de lea dárbbaslaš ráhkadit vugiid mat sihkkarastet dan ahte dieđuid čohkken, dieđuid guorahallan ja almmuheapmi leat heivehuvvon sámi duohtavuodaipmárdusa ja sámi máhtu vuodul.
 5. Jus sámi statistihkas galgá leat sirddaárvu sámi duohtavuodaipmárdusa mánggabealatvuhtii ja doaibmamii, de dárbbasuvvojit statistihkalaš indikáhtorat main lea ávki sámi vuolggasadjái gos statistihkalaš dieđut lea vižžon.
 6. Sámi statistihka dárbu čuoheá obbalaš dárbut ja dutkama statistihkkii, danne go Norggas lea vuos guhkes geaidnu ovdal go nagoda deavdit álbmotrievttalaš njuolggadusaid, mat earenoamážiid guoskkahit sámi álbmogii ja kultuvrii. Danne lea dárbut leat rabas vejolaš lahkoniemiide ja vugiide, maidda eará riikkaid eamiálbmogiin leat buorit vásáhusat.

- Boallobevddi bokte. Sámeielaid digitála resurssaid geavaheapmi

Digitála gulahallan eiseválddiid ja geavaheddjiid gaskkas lassána, ja mánga almmolaš etáhta vurdet ahte geavaheadjit galget váldit oktavuođa digitála kanálaid bokte. Dál bargojuvvo dasa ahte maiddái sámi geavaheadjit galget beassat geavahit iežaset giela dákkár gulahallamis. Dán artihkkalis gehčče makkár čállinreaiddut ja eará prográmmagálvvut gávdnojit mat sáhttet veahkehit sámeielaid čállin- ja lohkanproseassas. Odne leat sámeielain viehka nana sadji digitála oktavuođain, muhto dat ii lean eisige vuorddehahti ahte dilli galggai šaddat nie. Davvisámeiela ektui bohte odđa čállingiella, sámeiela čállingiela geavaheapmi almmolašvuodas ja dihtoraiggi álgu sullii oktanaga. Dát artihkal čájeha manne sámeielat leat dan mađe nana digitála posišuvnnas go leat, vaikko vuolggasadjii lei heittot, ja makkár čuoovvumušaid dat leat dagahan sámi gielladillái. Letne maiddái viežžan statistihka das mo muhtun digitála sámi giellareaidut leat geavahuvvon.

Sámi giellateknologiija rievdata olbmuid láhttema. Riikkaidgaskasaš standardiseren dagai vejolažžan oažžut sámeiela internehttii 1990-logus. Sámeielaid sátnedivvunprográmma lea šaddan árgabeaivvi oassin eatnasiidda geat čállet sámegillii. Sámi boallobevddiid atnuiváldin lohtii sámi teavstta kvalitehta sakka Facebookas. Dalle go dihtorjorgaleapmi bođii, de jávkka muhtun muddui digaštallan das galgágo leat lohpi čállit sámegillii neahtadigaštallamiin. Neahttasátnegirjjit main lea grammatihkka ja liŋka autenttalaš teavsttaide, muhtun muddui buhttejit sámeielaid geahnohis posišuvnna olles servodaga ektui.

Teavsttaid jorgaleapmi sámegillii lea bohtalnjalbmii mángga oktavuođas, erenoamážit skuvlagirjjiiid ja áššeprosa oktavuođas, nu ahte beaktilat jorgalanvuogit sáhttet váikkuhit sakka sámeiel teavsttaid oažžumii. Jorgalanmuittu geavaheapmi ja automáhtalaš fágatearpmiid ohcan sáhttet maiddái álkidahttit jorgaleddjiid barggu geavahit konsisteanta terminologiija.

Loahpas ságaškušše giellateknologalaš čovdosiid ovddideami ovddos guvlui, ja maid dat miellddisbuktet sámegiela nannemii iešguđet servodatsuorggis.

Boahttevuoda perspektiivvaid

Jus gehčče sámi giellateknologiija boahttevuoda perspektiivvaid, de čuovvovaš čuoggát leat lunddolaš áŋgiruššansuorggit:

- Stuora oassi sámi čállinkultuvrras, erenoamážit čáppagirjjálašvuodas, ii leat velge olámuttos giellateknologalaš dutkamii ja ovddideapmái, ja dan dat berrešii šaddat. Sámeielat eai sáhte dás ovddos guvlui čuovvut mielde giellateknologalaš ovddideamis stuora teakstačoakkáldagaid haga.
- Dárbbášuvvo mearrediđolaš bargu buoridit sámegielaide sátnegirjeresurssaid, erenoamážit ovttagielalaš sámi sátnegirjiid ja fágaspesifihkka terminologiija, muhto maiddái sátnegirjiid sámegielaide gaskkas. Buot davviriikkaid nátionála gielaide gusto ahte gielat dárbbášit buriid leksikográfalaš resurssaid, seammás go davviriikkaid giellaservodagat leat menddo unnit ruhtadit barggu gávppálaš vuogi mielde. Čoavdin dihte dan de leatge buot davviriikkat ásahan iežaset leksikográfalaš ásusaid, dárogiela várás ásus lea Bergena universitehtas. Vaikko sámegielaide eai leat seammá ollu hubmit, de lea seammá dárbu struktureret ja ovddidit sátnevuorkká, nuba dárbbášuvvoge "Sámi leksikográfalaš instituhtta".
- Giellamodeallat maiddaga buot giellateknologalaš bargu vuodđuduvvo, fertejit buoriduvvot. Buot sámegielaide berrešedje beassat seammá dásái go davvisámegiela.
- Lea vejolaš ráhkadit ollu buorebuid ja jierpmálaččabuid čállindoarjaprográmmaid go dat mat leat gávdnodit sámegillii dál. Dákkár prográmmat nannešedje sámi čállinkultuvrra.
- Sámi hupmanteknologiijas lea dálá davvisámegiela syntehtalaš hupmanprográmmain aiddo beassan johtui. Čuovvovaš lávki lea syntehtalaš hupman eará sámegielaide, ja ahte prográmma maid dovda sámegielaide hupmama.
- Bargu mii dahkko sámegielaide lea relevánta buot morfologalaš mohkkás gielaide mat leat gávppálaš potenciála haga, ja dát guoská stuorimus oassái máilmmi gielaide. Maiddái dán geahččanguovllus lea sámi giellateknologiija dehálaš áŋgiruššansuorgi.

Loahpas sáhte dadjat ahte deháleamos vásáhusat maŋjel guoktelogi jagi sámi giellateknologiijain, lea ahte buorit giellateknologalaš čovdosat leat dehálaččat buot giellaservodagaide, ja dađe dehálaččabut mađe unnit hubmit gielas leat. Guovddášreiddut nugo sátnedivvunprográmma ja dihtorjorgaleapmi dahket álkibun geavahit sámegiela, ollu giellageavaheddjiide livččii lean veadjemeahttun čállit sámegillii dáid prográmmaid haga. Dát mearrediđolaš áŋgiruššan sámi giellateknologiijii ii leat dušše nannen sámi čállinkultuvrra, muhto lea maiddái vuolgghan giellateknologalaš infrastruktuvrra mii geavahuvvot eanet ahte eanet gielaide, erenoamážit gielaide main leat seammásullasaš typologalaš sárgosat go sámegielaide. Seammás leat eanet go doarvái hástalusat dusten láhkai. Dušše joatkevaš ja mearrediđolaš bargguin sáhtta joatkit ovddidit ja buoridit dihtorprográmmaid sámi ja eará vehádatgielaide giellaservodagaide.

- Sámegielválaldat mánáidgárddis

Artihkkalis geahččat sámegielválaldaga mánáidgárddiin ja movt dat lea ovdánan áiggi mielde. Lea hirbmadit ovdánan vuosttaš mánáidgárddi rájes mii álggahuvvui 1969 Guovdageainnus gitta otnáži, go dál leat sámegielválaldagat mánáidgárddiin sihke davvi-, julev- ja lullisámegielat guovlluin ja maiddái ollu gávpogiin. Mánáidgárdelágain, mii doaibmagodii 1996, loktejuvvui sámegielat mánáidgárdefálaldat vel eambo go juridihkalaččat válđui mielde láhkaortnegii. Mánáidgárddiid giellafálaldaga oaivvildit mánnggas leat dan mávssoleamos doaibmabiju mainna nanne ja ovddida sámegiela. Danne lea mávssolaš ahte sámegielat mánáidgárdefálaldagat gávdnojit doppe gos daidda lea dárbu. Ii leat nu buorre go leat guhkes vuordinlisttut oažžut saji ollu dáidda sámi mánáidgárddiide.

Lassin sámegiela ovdáneapmái leat sámi mánáidgárdefálaldagat dárbbaslaččat go galgá ovddidit sámi kultuvrra ja oažžut mánáid šaddat oadjebassan iežaset identitehtii. Guhkes áiggi perspektiivvas oaidnit ahte dál lea eambbogiin sámegielat mánáidgárdefálaldat ja ahte dál leat maid ásahuvvon eambo julev- ja lullisámegielat mánáidgárddit. Go daid mañemus jagiid eat oainne lassáneami davvisámegielat guovlluin, de vuolgá dat earret eará das go mánáidlohku lea njiedjan ja maid movt daid loguid lohká. Lea ovdal cuiggoduvvon ahte berrejit čielgaseappot registrerejuvvot maid sámegielat mánáidgárdefálaldagat sisttisdollet, vai sáhtá árvoštallat jus olaha ulbmila fálaldagain.

Válđoáššis oaidnit ahte mánáidlohku geat duođai ožžot sámegielat mánáidgárdefálaldaga vuolgá das gos ja galle fálaldaga gávdnojit. Logut mearriduvvojit fálaldagaid ektui, ii ge jearu ektui. Sivvan dasa lea go váilot sámegielat mánáidgárdebargit, juoga mii dagaha ahte fertejit eambo rekrutterejuvvot dán fágasuorggis.

Rávvagat

- Giellaguovlluin, gos leat unnán sámi mánáidgárddit, lea ávkkálaš bargat fierpmádagain vai sihkkarastá fágaovdáneami sámi mánáidgárddiin. Dakkár fierpmádagat berrejit ruhtaduvvot earret dan mii juo juolluduvvo suohkaniidda rámmajuolludemiid bokte.
- Ferte álggahit mánáidgárddiin sierra rievtti sámegielválaldahkii, nugo skuvllas lea.
- Vai eambo šaddet sámegielat mánáidgárdeoahpaheddjiid, de berre rekrutteremiin eambo bargat. Berre ásahuvvot dakkár movttiideaddji doaibma (incitameantta) mii nanne rekrutterema, earret eará movttiidahtinkampánjaiguin vejolaš kandidáhtaid ektui. Dat guoská sihke davvisámegillii, julevsámegillii ja lullisámegillii.
- Berre álggahuvvot sierra julevsámegielat ja lullisámegielat mánáidgárdeoahpaheaddjeoahppu Davvi universitehtas.
- Berrejit čadahuvvot ulbmillaš rekrutterendoaibmabijut, vai beassá virgádit eambo dievdoolbmuid mánáidgárddiide.
- Guhkes vuordinlisttut sámi mánáidgárddiide čájehit ahte lea ollu jearru mánáidgárddiide geat fáallet sámegiela. Ferte nannet fálaldagaid vai gokčá jearu, earenoamážiid gávpogiin lea dárbu lassáneame.

- Go kategorisere sámi mánáidgárddiid, main lea gielalaš fokus ja sisdoallu, de livčče dat ovdamunni mainna oažžu eambo dieđuid mánáidgárddiid duohta gielladiliid birra.
- Berre nannet ulbmillaš ja strategalaš vuogi mainna áŋgiruššá oažžut beaktilis giellametodihkka mánáidgárddiide.

- Sámi girjealmmuheamit Norggas – Norgga sámepolitihka ovdanbuktin?

Artihkal addá ođđa oaidninsaji go guorahallá sámi giellapolitihka Norggas. Girjealmmuhemiid lohku davvisámegillii jahkásaččat sáhtta addit konkrehtalaš indikáhtoriid politihkalaš eavttuide go guoská sámi čállinkultuvrii, ja nu maiddá obbalaččat sámi kultuvrii ja servodateallimii. Earenoamáziid go leat nu unnán almmuheamit sámegillii, de váikkuhuvvo statistihkka muhtin muddui soaittáhat rievddademiiguin ja go muhtin girječálliin leat leamaš buvttadeaddji logijagit. Seammás leat sámi girjealmmuheamit álo politihkalaččat ráddjejuvvon, sihke dan áiggis go stáhta ja girku ledje guokte beali seamma áššis ja girkus lei dat ideologalaš vuodđu stáhtii ja kultuvrii; dasto dáruiduhttináigodaga áigge, ja maŋŋil fas go stáhta giellapolitihka válljii almmuhemiid ja doarjagiid sihke skuvlagirjiide, almmolaš diehtujuohkimii, čáppagirjjálašvuhtii ja áššeprosai.

Doaimbajut

- Go skuvllain dál čađahuvvo eanas oahpahus davvisámegillii ja go leat davvisámegielat oahpponeavvut, de lea vuosttaš gearde čuođi jagis go ovtta buolvva sápmelaččat buorebut máhttet eatnigielaset go dárogiela, maiddá čállingiela dáfus. Dát berre váikkuhit maid sámegielat girjebuvttadeapmái.
- Ferte ain joatkit áŋgiruššat davvisámegielat girjebuvttadeami hárrái, nugo daid maŋemus logijagiin lea dahkkon. Ain dárbbasuvvo ođđa áššiid birra čállot, ja go oahppoplánat rievdaduvvojit jotkkolaččat, de dat maid gáibida ođđa oahppogirjiid.
- Go oahppogirjijt historjjás, oskku- ja servodatfágas álgoálggus leat čállon sámegillii, de lea dat dahkan vejolažžan fállat oahpahusa mii lea relevánta sámegielat ohppiide. Go lulli- ja julevsámegiella skuvllas dađistaga lassána, de šaddá lunddolažžan jorgalit ja heivehit daid girjiid, dan sadjái go jorgalit sullasaš dárogielat girjiid.
- Go šattai oktasaš davvisámegiela čállingiella, de čájehuvvui ahte dat nanusmahttii sámegielat čáppagirjjálašvuoda. Dainna ovttasbargguin berre ain joatkit. Vaikko iešguđet oahppoplánat iešguđet riikkain dagaha váttisvuodaid ávkkástallat seamma oahppogirjiiguin, de berrejit oahppogirjiid girječállit ja lágádusat dain iešguđet riikkain eambo ávkkástallat nubbi nuppis.
- Eambo guovddáš teavsttat, nugo *Veien til førerkortet* (geaidnu vuodjinkortii) ja *Jegerprøveboka* (bivdiidgeahččaleami girji) eai gávdno sámegillii. Diekkár girjiid

dárbbasit vai oažžut doaibmi sámegiela servodaga. Fágagirjjálašvuohta, earret skuvllaid lohkanmeari, lea obbalaččat unnán davvisámegiela girjjálašvuođas.

- Sámegiela čáppagirjjálašvuođas leat ain oalle unnán girječálliit. Vai oažžut eambo girječálliid, de gáibida dat doaibmajuid nugo sámegiela girječállinoahppu ja ulbmillaš girječállinstipeanda.
- Sámegiela teaksta lea mávssolaš resursa, ja berrejit leat buorit rutiinnat vai visot sámegiela almmuheamit leat olámuttos giellateknologalaš dutkamii ja ovdáneapmái, mii lea ávkin olles sámegiela giellaservodahkii.